

Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki Faaliyetleri ve Yansımaları*

İsakhan SULEİMANOV | ORCID: [0000-0002-2478-3332](#)

Doktora Öğrencisi | Yazar | isakhan_suleimanov23@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | ROR ID: [0468j1635](#)

Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Rize | Türkiye

Süleyman TURAN | ORCID: [0000-0002-3731-2986](#)

Prof. Dr. | Sorumlu Yazar | suleyman.turan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | ROR ID: [0468j1635](#)

İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Rize | Türkiye

Öz

Ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren adından söz ettiren ve Yeni Dini Hareketler arasında en çok dikkat çeken oluşumlardan biri olan Yehova'nın Şahitleri, dünya genelinde 9 milyondan fazla üyesiyle geniş bir etki alanına sahiptir. Rusya'nın etkisi altında, dinden uzak bir ortamda bile Gürcistan'da varlık gösterebilen bu hareket, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yaşanan manevi boşluk ve artan dini kimlik arayışlarıyla birlikte faaliyetlerini önemli ölçüde genişletmiştir. Sovyetler sonrası dönemde oluşan daha özgür, hoşgörülü ve çoğulcu ortam, bu boşluğun doldurulması açısından elverişli bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda söz konusu çalışma, Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki dini yapılanmasını, tarihsel sürecini, toplumsal etkilerini ve devlet ile olan ilişkilerini çok yönlü biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemine dayanan çalışmada, literatür taraması yapılmış, ayrıca yerel halktan elde edilen verilerle analiz desteklenmiştir. Hareketin Gürcistan'daki yayın faaliyetleri, taraftar kazanma stratejileri, toplantı organizasyonları ve Gürcistan devletinin bu harekete karşı takındığı tutum ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın coğrafi kapsamı Gürcistan ile sınırlı tutulmuş, özellikle Tiflis, Batum, Marneuli gibi şehirlerdeki gelişmeler incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, hareketin yasal statü kazanmasına rağmen muhafazakâr çevrelerde dışlandığını ve zaman zaman ciddi toplumsal tepkilerle karşılaştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki konumunu anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Gürcistan özelinde konuya dair yapılan akademik çalışmaların sınırlı düzeyde ve yetersiz olduğu, Türkiye'de ise Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki faaliyetleri üzerine bilimsel nitelikte herhangi bir çalışmanın bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu çalışmanın alandaki boşluğu kısmen de olsa doldurması ve ilgili literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Yehova'nın Şahitleri, Gürcistan, Yeni Dini Hareketler, Misyonerlik.

Atıf Bilgisi

Suleimanov, İsakhan-Turan, Süleyman. "Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki Faaliyetleri ve Yansımaları". *Akademik-Us* 18 (Kasım 2025), 1-20.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1725349>

Geliş Tarihi	23.06.2025
Kabul Tarihi	20.10.2025
Yayın Tarihi	30.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında Prof. Dr. Süleyman Turan danışmanlığında 12.07.2024 tarihinde sunulan "Gürcistan'da Yaşayan Geleneksel ve Yeni Dini Hareketler" başlıklı doktora seminerinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Veri Toplanması: Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Araştırma- Veri Analizi – Doğrulama: Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi: Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
Benzerlik Taraması	intihal.net ile yapıldı.
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Activities of Jehovah's Witnesses in Georgia and Their Reflection*

Isakhan SULEIMANOV | ORCID: [0000-0002-2478-3332](https://orcid.org/0000-0002-2478-3332)

PhD Student | Author | isakhan_suleimanov23@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | ROR ID: [0468j1635](https://ror.org/0468j1635)

Department of History of Religions

Rize | Türkiye

Süleyman TURAN | ORCID: [0000-0002-3731-2986](https://orcid.org/0000-0002-3731-2986)

Prof. Dr. | Corresponding Author | suleyman.turan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | ROR ID: [0468j1635](https://ror.org/0468j1635)

Faculty of Theology, Department of History of Religions

Rize | Türkiye

Abstract

Jehovah's Witnesses, one of the most prominent groups among New Religious Movements, have attracted attention since their early years and currently maintain a broad sphere of influence with over nine million members worldwide. Despite operating in a religiously distant environment under the influence of Russia, the movement managed to establish a presence in Georgia. Following the dissolution of the Soviet Union, Jehovah's Witnesses significantly expanded their activities in response to the spiritual vacuum and increasing search for religious identity in the region. The post-Soviet period, characterized by a more free, tolerant, and pluralistic atmosphere, provided a favorable ground for addressing this void. In this context, the present study aims to comprehensively analyze the religious structure, historical development, social impact, and relationship with the state of Jehovah's Witnesses in Georgia. Based on a qualitative research method, the study includes a literature review supported by data obtained from local residents. The movement's publication activities, strategies for attracting followers, meeting organizations, and the Georgian state's stance towards the group are examined in detail. The geographical scope of the study is limited to Georgia, with a particular focus on developments in cities such as Tbilisi, Batumi, and Marneuli. The findings reveal that despite obtaining legal status, the movement has been marginalized by conservative circles and has occasionally faced significant public backlash. Accordingly, this study aims to contribute to the understanding of the position of Jehovah's Witnesses in Georgia. Furthermore, it has been observed that academic studies on this subject are extremely limited and insufficient in the Georgian context, while in Turkey, there is no scholarly research concerning the activities of Jehovah's Witnesses in Georgia. Thus, this study aims to partially fill the gap in the literature and offer a modest contribution to the academic field.

Keywords

History of Religions, Jehovah's Witnesses, Georgia, New Religious Movements, Missionary.

Citation

Suleimanov, İsakhan- Turan, Süleyman. "Activities of Jehovah's Witnesses in Georgia and Their Reflection". *Akademik-Us* 18 (November 2025), 1-20.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1725349>

Date of Submission	23.06.2025
Date of Acceptance	20.10.2025
Date of Publication	30.11.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all studies used are indicated in the references. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.</p> <p>*This article is a revised and expanded version of the doctoral seminar titled "Traditional and New Religious Movements in Georgia," which was presented on 12 July 2024 within the scope of the PhD Program in the Department of Philosophy and Religious Studies at the Graduate School of Recep Tayyip Erdoğan University under the supervision of Prof. Dr. Süleyman Turan.</p>
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources.
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Author Contributions	<p>Conceptualization: Author-1 (%70) - Author-2 (%30)</p> <p>Data Curation: Author-1 (%70) - Author-2 (%30)</p> <p>Investigation-Analysis-Validation: Author-1 (%70) - Author-2 (%30)</p> <p>Writing: Author-1 (%70) - Author-2 (%30)</p> <p>Review & Editing: Author-1 (%70) - Author-2 (%30)</p>
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Günümüzde dünya genelinde dini inanç ve pratikleriyle öne çıkan ya da bir kısmı kişisel gelişim, sağlık ve terapi gibi alanlarda yürüttüğü faaliyetlerle adından söz ettiren ve bir yönüyle dini kimlik taşımayan ya da bazı hareketlerde olduğu üzere dini kimliğini kamufle eden on binlerce hareket söz konusudur. Araştırmacılar tarafından “Yeni Dini Hareketler” (new religious movements) üst başlığıyla tanımlanan söz konusu oluşumların bir kısmında liderin ölümü ya da farklı gerekçelere bağlı olarak bölünmelerin ve ayrışmaların yaşandığı ve yeni birtakım grupların ortaya çıkmaya başladığı da görülmektedir. Artık günümüzde “Yeni Dini Hareketler” tabiri yanında “Yeni Yeni Dini Hareketler” şeklinde bir kullanım ve bu kapsama giren hareketler karşımıza çıkmaktadır. Gerek inanç ve öğretileri gerekse kapı kapı dolaşarak yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri nedeniyle Yehova'nın Şahitleri'nin¹ Yeni Dini Hareketler denildiğinde ilk akla gelen gruplar arasında yer aldığı bir vakıadır. Charles Taze Russell tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da kurulan Yehova'nın Şahitleri, günümüzde dünyanın her tarafında faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmektedir. Bu doğrultuda hareketin temel yayınları olan *Gözcü Kulesi* ve *Uyanış* dergileri milyonlarca adet basılıp dağıtılmaktadır. Teşkilat yapısı, programları, yayınları, yetişmiş insan kaynakları, parasal gücü ve diğer yönleriyle son derece disiplinli ve örgütlenmiş bir oluşum olarak karşımıza çıkan Yehova'nın Şahitleri'nin 240 ülkede teşkilatlandıkları ve 1930'lu yıllardan itibaren de Türkiye'de faaliyet yürütmeye başladıkları ifade edilmekte; hareketin dünya genelinde toplam taraftar sayısı 9 milyonu aşmışken,² Türkiye'deki üye sayısı ise, Şahitlerin kendi internet sitesinde yer verdikleri bilgiye göre yaklaşık olarak 5318 kişiden oluşmaktadır.³

Türkiye ile her zaman yakın ilişkilere sahip olan Gürcistan, köklü ve kadim tarihi ve zengin kültürel mirasıyla öne çıkan ülkelerden biridir. Nitekim Gürcistan'ın Dmanisi (Baş Keçit) bölgesinde bulunan Homo Erectus (dik duran insan) türüne ait, yaklaşık 1,8 milyon yıl öncesine tarihlenen insan kalıntıları, günümüzde Avrasya'daki en eski insan izlerini temsil etmektedir. Söz konusu kalıntılar, bilim dünyasında “*Homo Georgicus*” (Gürcü İnsanı) olarak adlandırılmış ve Afrika dışındaki en eski insan yaşamına dair önemli bir kanıt olarak kabul edilmiştir.⁴ Sahip olduğu zengin kültürel mirasın bir kısmı zamanla kaybolmuş olsa da önemli bir bölümünün günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başardığı söylenebilir.

¹ Türkiye'de yürütülen çalışmalar dikkate alındığında, söz konusu hareketin isimlendirilmesinde iki farklı kullanım şekli göze çarpmaktadır: “Yehova Şahitleri” ve “Yehova'nın Şahitleri”. Ancak söz konusu hareketin resmi internet sitesinde kendilerini “Yehova'nın Şahitleri” olarak tanımlamaları nedeniyle, bu çalışmada “Yehova'nın Şahitleri” kavramı tercih edilmiştir.

² Salih Emre Karayel - Ali Albayrak, “Kaynak Mobilizasyon Kuramı Çerçevesinde Yehova Şahitlerinin Üye Kazanma Yöntemlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Antalya Örneği)”, *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/5 (2021): 1272-1292.

³ “Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri Türkiye”, *JW.ORG*, 2025, <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/dunya-capinda/TR/>. (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2025).

⁴ Argun Başkan, “Kafkasya'da Bütünleşme ve Dağılıma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 30 (2011): 22.

Gürcistan devleti'nin Din İşleri Devlet Ajansı tarafından hazırlanan 2021 yılı raporlarına göre, ülke sınırları içerisinde resmi olarak 15 dinsel geleneğin mensupları faaliyet yürütmektedir.⁵ Ülkede etnik azınlıklar, nüfusun %13,2'sini oluşturmakta ve başlıca gruplar arasında Azerbaycan Türkleri (%6,2), Ermeniler (%4,5), Ruslar, Osetler, Abhazlar, Kürtler ve Rumlar yer almaktadır.⁶ Gürcistan'daki etnik çeşitlilik, ülkede konuşulan dillerin zenginliğiyle de kendini göstermektedir; resmi dil olan Gürcüce'nin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi, Ermenice, Rusça, Megrelce, Svanca, Abhazca ve daha pek çok farklı diller konuşulmaktadır. Dini çeşitlilik açısından ise nüfusun %83,4'ünü Gürcistan Ortodoks Kilisesi, %10,7'sini Müslümanlar ve %2,9'unu Ermeni Apostolik Kilisesi takip etmektedir. Yehova'nın Şahitleri, Yedinci Gün Adventistleri, Katolikler ve Yahudiler de ülkede yaşayan farklı din mensupları arasında yer almaktadır.⁷

Gürcistan, farklı dinsel geleneklerin mensuplarına ev sahipliği yapmasına rağmen, Hristiyanlık ile güçlü tarihsel bağlara sahip olduğu bilinmektedir. Hristiyanlık, bölgede erken dönemlerden itibaren varlık göstermiş ve Gürcistan halkı tarafından benimsenmiştir. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan politikalara ve dine karşı yürütülen baskılara rağmen, Gürcistan halkı dini kimliğine olan bağlılığını büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Günümüzde ise Gürcistan, Avrupa Birliği'ne üyelik hedefleri ve bünyesinde barındırdığı çok kültürlü yapı nedeniyle dini çeşitliliğiyle öne çıkmaktadır. Nitekim bu bağlamda çok kültürlülüğün doğal bir sonucu olarak bölgede Yehova'nın Şahitleri başta olmak üzere birçok Yeni Dini Hareketin de aktif olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Yehova'nın Şahitleri'nin ilk misyonerleri XX. yüzyılın başlarından itibaren Gürcistan topraklarına gelerek faaliyet yürütmeye başlamalarına⁸ karşın yukarıda işaret edilen adımlara bağlı olarak bu faaliyetlerin son dönemde arttığı anlaşılmaktadır.

Sarp Sınır Kapısı ile Türkiye'ye bağlanan Gürcistan topraklarında yürütülen dini ve kültürel faaliyetleri, sınır kapısı aracılığıyla karşılıklı geçişler dikkate alındığında bir şekilde ülkemizi ya da en azından sınır kapısına yakın bölgelerdeki insanlarımızı etkileme potansiyeli açıktır. Bu noktadan hareketle hazırlanan bu çalışmada Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki faaliyetleri ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki tarihsel gelişimi ve devletin bu harekete ve mensuplarına yönelik tutumu ortaya konulacak, ardından hareketin ülkedeki misyonerlik faaliyetleri, yöntemleri ve düzenledikleri toplantılara işaret edilecektir. Daha sonra da Gürcistan halkının Yehova'nın Şahitleri hareketi ve mensuplarına bakışı ve devlet ile hareketin mensupları arasında yaşanan ihtilaflara temas edilecektir. Bu yapılırken konuya ilişkin literatürün yanı sıra zaman zaman bölge halkından elde edilen bilgilere de yer verilecektir.

⁵ Zaza Vaşakmadze, *Religiebi Sakartveloşi* (Tbilisi: State Agency for Religious Issues, 2019).

⁶ Hüseyin Fazla, *Türkiye'nin Bölgesel Güvenliğinde Gürcistan'ın Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 25.

⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Zaza Vaşakmadze, *Tbilışı Mokmedi Sakulto Nagebobebi Agebobebi 2020 Clis Mdgomareobit* (Tbilisi: State Agency for Religious Issues, 2021).

⁸ *Yearbook of Jehovah's Witnesses 2017* (New York: Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 2017).

Böylece Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki durumuna dair araştırmacı ve okurlara geniş bir analiz imkânı sunmayı hedefliyoruz.

Yukarıda da vurgulandığı üzere söz konusu hareket, küresel ölçekte oldukça geniş bir etki alanına sahiptir. Ancak konuya dair yaptığımız genel literatür taraması sonucunda, özellikle Gürcistan özelinde yürütülen akademik çalışmaların son derece sınırlı olduğu, hatta yok denecek kadar az araştırmancının bulunduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de de Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki faaliyetlerine dair herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Öte yandan bilindiği üzere, hareketin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında 1980'lerden günümüze dek yapılmış çeşitli akademik araştırmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Hikmet Tanyu'nun *Yehova Şahitleri* adlı kitabı en eski araştırmaların başında zikredilebilir. Tanyu'nun yanı sıra Hakkı Şah Yasdıman konuya dair kitap ve makaleleriyle atıfta bulunulması gereken isimlerden biridir. Yasdıman'ın *Türkiye'de Yehova'nın Şahitleri: Tarihçe, Teşkilat, İnanç, İbadet ve Uygulamalar* adlı kitabın yanı sıra “Yehova'nın Şahitlerinin Teşkilat Yapısı Türkiye'deki Faaliyetleri: 1-2” ve “Yehova'nın Şahitleri'nin Kutsal Kitap Anlayışı” başlıklı makaleler bu bağlamda hatırlatılabilir. Sarkış Paşaoğlu'nun *Tarih ve Öğretileriyle Yehova'nın Şahitleri*; Barış Başaran'ın “Yehova'nın Şahitlerinin Sosyal Profilleri ve Üye Kazanma Kalıpları: İstanbul Kurtuluş Örneği”⁹ ile “Yehova'nın Şahitleri'nin Cemaat Yapıları ile İbadet Biçimlerinin Sosyolojik Boyutları”¹⁰ adlı makaleleri; Onur Şişman'ın *Türkiye'de Yehova Şahitleri*¹¹ başlıklı yüksek lisans tezi ve Yasin Öner'in “Yehova Şahitleri'nin Dijital Ortamdaki Misyonerlik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi”¹² adlı makalesi harekete yönelik önemli çalışmalara örnek verilebilir. Araştırmamız harekete yönelik literatürdeki işaret edilen boşluğu doldurmayı ve ilgili alandaki akademik birikime katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki Tarihi ve Devletle Resmi İlişkileri

Gürcistan'da faaliyet gösteren YDH'ler arasında Bahailik'in ayrı bir yer tuttuğu görülse de, hem etki alanının genişliği hem de misyonerlik faaliyetlerindeki sürekliliği ile en etkin hareketin Yehova'nın Şahitleri olduğu söylenebilir. Yukarıda işaret edildiği üzere, dünya genelinde milyonlarca taraftarı bulunan hareketin kendi sitesinde yayımlanan güncel rapora göre Gürcistan'da yaklaşık 19.372 taraftarı ve 217 cemaati bulunmaktadır.¹³ Bu sayı,

⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Barış Başaran, “Yehova'nın Şahitleri'nin Sosyal Profilleri ve Üye Kazanma Kalıpları: İstanbul Kurtuluş Cemaat Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 59 (2023): 45-60.

¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Barış Başaran, “Yehova'nın Şahitleri'nin Cemaat Yapıları ile İbadet Biçimlerinin Sosyolojik Boyutları”, *ODÜSOBİAD* 13/1 (2022): 897-914.

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Onur Şişman, *Türkiye'de Yehova Şahitleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2022).

¹² Daha fazla bilgi için bkz. Yasin Öner, “Yehova Şahitleri'nin Dijital Ortamdaki Misyonerlik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Artuklu Academi* 10/2 (2023): 239-252.

¹³ “Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri Gürcistan”, *JW.ORG*, t.y., Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri

Kafkasya'daki diğer devletlerle kıyaslanacak olursa hareketin Gürcistan'daki etkinliği ve gücü açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Yehova'nın Şahitleri'nin bölgedeki faaliyetlerinin tarihi yirminci yüzyılın başlarına kadar geri götürülebilir. Nitekim 1924'te Lübnan'da bir ofis kurarak, Ermenistan, Gürcistan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelerdeki faaliyetlerini organize etmeye başladıkları anlaşılan hareketin misyonerlerinin Gürcistan'daki ilk vaaz faaliyetlerine de bu yıllarda başladığı ifade edilmektedir. İlk çabaların somut sonuçlar ortaya çıkarma noktasında beklenen etkiyi yaratmadığı ancak zamanla hareketin Gürcistan'ın farklı bölgelerinde yayılmayı başardığı ve içlerinde önemli isimlerin de olduğu birçok Gürcü vatandaşın harekete katılımının sağlandığı aktarılmaktadır. Sibiry'a da hapis yatarken Yehova'nın Şahitleri ile tanışan Vaso Kveniashvili'nin ve Nazi kamplarında hareketin mensuplarıyla tanışarak gruba katılan Valentina Miminoshvili bu bağlamda kaynaklarda yer bulan önemli isimler arasındadır.¹⁴

Misyonerlik faaliyetlerinin başladığı ilk yıllarda hareketin bölgedeki üyeleri genellikle Rusça konuşan kimselerden oluşurken, zamanla Gürcüler de dahil olmak üzere farklı etnik gruplardan bireylerin bu harekete ilgi göstermeye başladıkları ifade edilmektedir.¹⁵ Hareketin Gürcü üyeleri içerisinde Valentina Miminoshvili, Gudadze Kardeşler ve Vladimir Gladiuk, Nazi kampları da dahil olmak üzere çeşitli ortamlarda verdikleri vaazlar ve yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri ile grubun bölgedeki etkinliğini artırmaya çalışmışlardır.¹⁶

Yukarıda bir kısmına işaret ettiğimiz bireysel faaliyetlerin dışında Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'da düzenlediği ilk resmi toplantı ise, 13 Ağustos 1973 tarihinde Sohum'da gerçekleşmiştir. Bu tarihte Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinden yaklaşık 130 Yehova'nın Şahidi'nin Sohum'da bir toplantı düzenledikleri ve bu toplantıda 45 kişinin harekete katılımı için bir tören düzenlendiği aktarılmaktadır.¹⁷ Söz konusu toplantıda, katılımcılar için melek ve şeytan arasındaki bir savaşı yansıtan bir gösterinin canlandırıldığı; 11 yaşındaki bir kız çocuğunun melek, 15 yaşındaki bir erkeğin ise şeytan rolünü üstlendiği, meleğin şeytana nasıl üstün geldiği izleyicilere aktarılmıştır.¹⁸ 1976 yılından itibaren ise Tiflis, Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki merkezi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.¹⁹

Gürcistan'da yaklaşık yüz yıldır faaliyet göstermelerine rağmen, Yehova'nın Şahitleri mensuplarının 1999-2003 yılları arasında dini aşırılık yanlılarının hedefi oldukları

Gürcistan. (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2025).

¹⁴ *Yearbook of Jehovah's Witnesses* 2017, 89-97.

¹⁵ Teimuraz Pançikidze, *Religiuli Proçesebi Sakartveloşi XX da XXI Saukuneta Miçnaze* (Tbilisi: Lega, 2003), 147-148.

¹⁶ Beka Mindiaşvili, *Religiuri Mravalferovneba Sakartveloşi* (Tbilisi: Sakartvelo Sakhalkho Damcveltan Arsebuli Tolerantobis Centris Mier, 2021), 417.

¹⁷ Mindiaşvili, *Religiuri Mravalperovneba Sakartveloşi*, 417.

¹⁸ Pançikidze, *Religiuri Proçesebi Sakartveloşi XX da XXI Saukuneta Miçnaze*, 148.

¹⁹ Mindiaşvili, *Religiuri Mravalperovneba Sakartveloşi*, 417.

görülmektedir. Bu dönemde hareketin mensuplarına yönelik şiddet olayları sıkça yaşanmış, saldırganlar kolluk kuvvetlerinin müdahale etmemesi sebebiyle cesaret bulmuşlardır. Aşırı milliyetçi bir parlamento üyesinin, Yehova'nın Şahitleri'nin yasal statüsünü geçici olarak iptal ettirmesi, şiddetin daha da artmasına neden olmuştur. Bu olaylar neticesinde Yehova'nın Şahitleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) altı başvuruda bulunmuştur. AİHM, 2007 ve 2014 yıllarında aldığı iki oybirliği kararıyla, Gürcistan hükümetini dini saikli suçları zamanında ve tarafsız bir şekilde ele almamakla kınamıştır. Dahası AİHM, Gürcistan'ın müdahalesini din ve dernek kurma özgürlüğünü ihlal olarak değerlendirerek, Yehova'nın Şahitleri'nin haklı olduğu yönünde bir karara imza atmıştır. 2015 yılında ise Gürcistan hükümeti, 2001'de Yehova'nın Şahitleri'nin yasal statüsünü haksız yere iptal ettiğini kabul etmiştir.²⁰ AİHM, ayrıca 3 Mayıs 2007'de Yehova'nın Şahitleri'ne karşı 1993-2003 yılları arasında uygulanan şiddet sebebiyle Gürcistan'ın 56 bin dolar tazminat ödemesine karar vermiştir.²¹

Hareketin kendi sitesinde verilen bilgiye göre, 2004 yılından itibaren Yehova'nın Şahitleri'ne yönelik şiddet olaylarında azalma görülmüş, hareket Gürcistan'da faaliyetlerini genişletmiş ve birçok "İbadet Salonu" inşa etmiştir. Öte yandan zaman zaman dini saikli saldırılar ve tacizlerin devam ettiği (Örneğin, 2014 yılında 30 fiziksel saldırının gerçekleştiği ileri sürülmektedir)²², bu duruma hükümet yetkililerinin gerekli tepkiyi göstermemelerinin ise karışıklıklara yol açtığına dikkat çeken Yehova'nın Şahitleri, Gürcistan hükümetinin AİHM kararlarına uyması ve bu doğrultuda şiddet olaylarının hızla soruşturulması ve sonlandırılması noktasında gerekli adımların atılmasını belediklerini dile getirmektedir.²³

Yehova'nın Şahitleri'nin, Gürcistan'daki varlıklarını güçlendirme sürecinde attıkları adımlar bağlamında 2006 ve 2015 yıllarına işaret etmek gerekir. 2006 yılında hareket, kutsal kitaplarını Gürcüce olarak yayımlamıştır. 2015 yılında ise Yehova'nın Şahitleri Gürcistan'da tekrar resmi olarak tanınmaya başlamıştır. Bu önemli gelişmeler, hareketin ülke genelindeki etkinliğini artırmış ve Tiflis'te 5'ten fazla İbadet Salonu ile birlikte birçok şehirde çeşitli merkezlerin kurulmasına yol açmıştır.²⁴

2. Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki Misyonerlik Faaliyetleri ve Taraftar Kazanma Çabaları

Yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız üzere, Yehova'nın Şahitleri, Gürcistan'daki kısa

²⁰ "European Court of Human Rights Accepts Georgia's Admission About Violating the Rights of Jehovah's Witnesses", JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/human-rights-violations-case/>.(Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

²¹ Mindiaşvili, *Religiuri Mravalperovneba Sakartveloşi*, 418.

²² "European Court of Human Rights Accepts Georgia's Admission About Violating the Rights of Jehovah's Witnesses".(Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

²³"European Court of Human Rights Accepts Georgia's Admission About Violating the Rights of Jehovah's Witnesses".(Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

²⁴ Vaşakmadze, *Religiebi Sakartveloşi*, 217-218.

geçmişine rağmen halk tarafından son yıllarda kabul gören bir hareket olarak dikkat çekmektedir. Hareket, Gürcistan'da özellikle Tiflis, Batum, Kutaisi, Marneuli, Bolnisi ve Dmanisi gibi şehirlerde faaliyet göstermektedir. Her bir bölgede harekete ait “İbadet Salonu” olarak adlandırılan merkezler bulunmaktadır. Bu merkezlerde üye sayısı çoğunlukla 200'e kadar çıkmakla birlikte, bazı bölgelerde 60-70 kişilik daha küçük cemaatler de mevcuttur. Özellikle Tiflis'te beşin üzerinde İbadet Salonu, yurtlar ve toplantı salonları aktif olarak faaliyet yürütmektedir.²⁵

Yehova'nın Şahitleri'nin dünyada yüzlerce ülkede ellerinde “Gözcü Kulesi” ve “Uyanış” dergileri ile kapı kapı dolaşarak yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri ile bilindiklerine daha önce atıfta bulunmuştuk. Hareketin mensuplarının aynı anlayışı Gürcistan topraklarında da devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Genel olarak sokaklarda ve insanların kalabalık olduğu noktalarda faaliyet yürütmekle birlikte, bazen telefon ve mektup vasıtasıyla da insanlarla iletişime geçtikleri aktarılmaktadır. Temiz ve düzgün giyimli, ikişer gruplar halinde faaliyet yürüten Yehova'nın Şahitleri, görüştikleri insanların kendilerinden etkilenmesi ve iletişimi sürdürmek istemesi halinde onlara dergi ve broşürler hediye etmekte ve hiçbir maddi karşılık talep etmeden Kutsal Kitap dersleri vermeyi teklif etmektedirler. Hareketin mensupları Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında inançlarını yayarken bir inkültürasyon stratejisi olarak “Tanrı” yerine “Allah” kavramını kullanarak yerli halkı etkilemeye çalıştıkları da nakledilmektedir.²⁶

Yehova'nın Şahitleri konusunda yapılan bazı araştırmalar, insanların bu inanca yönelmesinde çıkan yayınların etkisi, toplantı ortamının samimiyeti, kimseden herhangi bir şeyin talep edilmemesi ve toplantı salonlarında bağış kutusunun olmaması gibi hususlara işaret ettikleri görülmektedir. Bu hususların ya da en azından bir kısmının Gürcistan'da harekete katılan insanlar için de geçerli olduğu düşünülebilir.²⁷ Bölge halkıyla yapılan görüşmeler, Yehova'nın Şahitler'ine katılan bireylerin, özellikle gençlerin, genellikle arkadaş çevresi ya da aile fertleri yoluyla harekete dahil olduklarını ortaya koymaktadır. Katılım süreci, çoğunlukla aile içinde bir bireyin harekete üye olması sonrasında onun diğer aile üyeleri ve yakın akrabaları üzerindeki etkisi sonucu gerçekleşmektedir. Bu açıdan hareketin üye kazanma stratejilerinin başında potansiyel üyeler üzerinde tesis edilen olumlu psikolojik etkiden söz edilebilir.

Gürcistan'ın Marneuli bölgesinde yerli halkla yapılan görüşmeler ve Yehova'nın Şahitleri'nin faaliyetleri incelendiğinde, hareketin insanların duygusal açıdan hassas dönemlerini hedef alarak psikolojik yöntemlere ağırlık verdiği görülmektedir. Örneğin eşini kaybeden bazı bireylere ölümün olmadığı bir hayat ve sevdikleri ile yeniden kavuşma umudu sunmalarının diğer bazı etkenlerle birlikte harekete katılım noktasında etkili

²⁵ Pançikidze, *Religiuri Proçesebi Sakartveloşi XX da XXI Saukuneta Miçnaze*, 149.

²⁶ Anar Əlizadə, *Azərbaycanda Xristianlıq Keçmişdən Bu Günə* (Bakı: Elm və Təhsil, 2016), 321.

²⁷ Hatice Acar, “Yehova Şahitleri ve Türkiye'deki Misyon Faaliyetleri Antalya Örneği”, *Kesit Akademi Dergisi* 5/20 (2019): 289.

olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Hareketin dağıttığı kitap ve broşürlerde, yaklaşan Armagedon savaşı ve söz konusu savaştan sadece Yehova'nın Şahitleri'nin kurtulacağına dair mesajlarla manevi bir korku ve umutsuzluk ortamı oluşturulurken, psikolojik sorunlara kutsal kitaplarından hareketle çözüm sunma çabası dikkatleri çekmektedir. Aynı şekilde hoş ve samimi ilişkilerin kurulduğu toplantılar da insanları manevi huzura ulaştırmak için bir vasıta olarak değerlendirilmektedir.²⁹

Yehova'nın Şahitleri, harekete ait yayınlarında sadece 2015 yılında Gürcistan'da 6 farklı dilde 24 bölge toplantısı gerçekleştirdiğini, bu toplantılara 21,549 kişinin katıldığını ve söz konusu toplantılarda 286 kişinin vaftiz edilerek harekete kazandırıldığını ileri sürmektedir.³⁰ 20-22 Temmuz 2018 tarihlerinde başkent Tiflis'te gerçekleştirilen "Cesur Olun!" başlıklı özel toplantı, Gürcistan'da düzenlenen en önemli organizasyonlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olimpiyat Sarayı'nda düzenlenen etkinlik 7.002 katılımcıya ev sahipliği yapmış, aynı zamanda ülke çapında 80 farklı noktaya canlı olarak aktarılacak toplam katılımcı ve izleyici sayısı 21.500'ü aşmıştır. Organizasyonda dini içeriklerin yanı sıra katılımcılara Gürcü kültürünün farklı yönlerini tanıtan sergiler, geleneksel danslar ve müzik gibi etkinlikler de sunulmuştur. Ayrıca 208 yeni üye için de harekete katılım töreninin düzenlendiği toplantıya, hareketin resmi internet sitesinde Gürcistan'daki dini özgürlükler açısından önemli bir dönüm noktası olarak atıfta bulunmaktadır.³¹

2006 yılında "Kurtuluş Çok Yakın!" temasıyla düzenlenen toplantılar hareketin bölgedeki faaliyetleri bağlamında işaret edilmesi gereken organizasyonlar arasında yer alır. 7-9 Temmuz tarihleri arasında, Tiflis başta olmak üzere Tsnori, Kutaisi, Zugdidi, Kaspi ve Gori gibi şehirlerde gerçekleştirilen toplantılar 17.000'den fazla katılımcıya ev sahipliği yapmıştır. Geoffrey Jackson'ın organizasyon esnasında Gürcüce Yeni Dünya Çevirisi'ni tanıtmaya katılımcılar için tarihi bir an olarak nitelendirilmektedir.³²

Yehova'nın Şahitleri dünyanın diğer coğrafyalarında olduğu gibi, Gürcistan'da da hareketin ilk yıllarından itibaren çeşitli basın, yayın ve kurs faaliyetlerini sürdürmektedir. Hareket, bölgede sadece basılı materyallerin dağıtımıyla yetinmeyip eğitimler, kurslar ve seminerler düzenleyerek üyelerinin dini bilgilerini derinleştirmelerine olanak sağlamaktadır. Kendi açıklamalarına göre bu kurslar tamamen ücretsiz olup, herkesin

²⁸Bölge halkı ile yapılan mülakat verilerine dayanmaktadır, görüşmeyi yapan: İsakhan Süleimanov, Marneuli, 12 Ocak 2021.

²⁹Gözetici Qülləsi (Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2015), 28; Maisalbek Tagaev, *Kırgızistan'da Yehova Şahitleri* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014), 114-115.

³⁰Müqaddəs İbadətimiz (Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2003), 4.

³¹"First Special Convention Held in Tbilisi, Georgia", JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/first-special-convention-held-tbilisi/>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

³²"Gürcistan'da Bir Bölge İbadeti ve İki Olağanüstü Olay", JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/tr/kutuphane/dergiler/w20070801/G%C3%BCrcistanda-Bir-B%C3%B6lge-%C4%B0badeti-ve-%C4%B0ki-Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-Olay/>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

katılımına açıktır ve herhangi bir bireyin söz konusu kurslara katılması için Yehova'nın Şahidi olması gibi bir zorunluluk da bulunmamaktadır. Katılımcılara herhangi bir baskı uygulanmaksızın, aile üyelerini veya arkadaşlarını da bu ücretsiz derslere davet edebilecekleri belirtilmektedir.³³

Yehova'nın Şahitleri, Gürcistan'daki çok kültürlü yapıyı göz önünde bulundurarak yayınlarını yalnızca Gürcüce ile sınırlı tutmamaktadır. Gürcistan şubesi, yerel dillerde geniş bir yelpazede yayınlar yapmaktadır; Azerbaycan Türkçesi, Tatarca, Talışça, Megrelce, Svanca, Ermenice, Kürtçe, Rusça ve bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerinden Latin alfabesini bilmeyenler için Kiril alfabesiyle basımlar ve ayrıca söz konusu yayınların ses kayıtları da yapılmaktadır.³⁴

Gürcistan'da Yehova'nın Şahitleri tarafından dağıtılan dergi ve broşürler içerik itibarıyla dünyanın diğer ülkelerinden farklılık arz etmese de yerel okuyucular için bölgeye dair gelişmeler, toplantılar ve aktivitelerle ilgili haberlere de yer verilmektedir.³⁵

Yehova'nın Şahitleri tarafından Gürcüce dağıtılan yayınların bazıları şunlardır: “წმინდა წერილების ყოველდღიური განხილვა” (Kutsal Yazıların Günlük İncelemesi), “იკოვას წმინდა თაყვანისმცემლობა აღდგა!” (Yehova'nın Kutsal İbadeti Yeniden Kuruldu!), “გაიუმჯობესე კითხვისა და სწავლების უნარი” (Okuma ve Öğretme Becerinizi Geliştirin), “წმინდა წერილების საკვლევი ცნობარი” (Kutsal Yazılar Araştırma Kılavuzu), “იმოგზაურეთ ბიბლიურ დროში” (Kutsal Kitap Dönemlerinde Seyahat Edin), “გაიღრმავეთ რწმენა იკოვას მიმართ!” (Yehova'ya Karşı İnançınızı Derinleştirin!), “იკოვას მოწმეების წელიწდეული – 2016” (Yehova'nın Şahitleri'nin Yıllığı – 2016), “ღვთის სამეფო მმართველობს!” (Tanrı'nın Krallığı Yönetimde!), “თქვენი ოჯახის ბედნიერება თქვენს ხელთაა!” (Ailenizin Mutluluğu Sizin Elinizde!), ასწავლეთ შვილებს (Çocuklarınıza Öğretin), “როგორი მომავალი გველის?” (Bizi Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?), “ჩემი ბიბლიური გაკვეთილები” (Benim Kutsal Kitap Derslerim), “მიჰბაძეთ მათ რწმენას” (Onların İnançını Taklit Edin), “დასრულდება ოდესმე ტანჯვა?” (Acı Bir Gün Sona Erecek mi?), “იქნება მკვდრეთით აღდგომა?” (Ölümler Dirilecek mi?), “რა არის საჭირო ოჯახის ბედნიერებისთვის?” (Aile Mutluluğu İçin Ne Gerekir?), ve “ახალგაზრდების შეკითხვები – პრაქტიკული რჩევები” (Gençlerin Soruları – Pratik Öneriler).

3. Gürcistan Halkının Yehova'nın Şahitleri'ne Bakışı

Yukarıda da vurgulandığı üzere, Yehova'nın Şahitleri, Gürcistan'da ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren halkın belli kesimleri tarafından kabul görmeyi başarmıştır. Hareket,

³³“Gözətçi Qülləsi, Müqəddəs Kitab və Traktatlar Cəmiyyəti nədir?”, JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/az/yehovanin-sahidleri/sual-cavab/g%C3%B6z%C9%99t%C3%A7i-g%C3%BCll%C9%99si-c%C9%99miyy%C9%99ti/>. (Erişim Tarihi: 24 Ocak 2021).

³⁴ *İehovas Motsmeebis Filiali Sakartveloşi* (Tbilisi: Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 2018), 1-3.

³⁵ *Oyanın!* (Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2013), 12-13.

uyulması gereken ahlak kurallarının Tanrı Yehova tarafından konulduğunu vurgulamakta ve modern dönemde birçok kişinin söz konusu kurallara uymadığını iddia etmektedir. İnsanları Yehova'nın koyduğu ahlak kuralları ile yaşamaya ikna etmek için öncelikle kendilerinin bu kurallara uymaları gerektiğinin altını çizen Yehova'nın Şahitleri, kendileri tarafından tebliğ olarak nitelendirilen misyonerlik faaliyetlerinin de nazikçe, kimseyi kırmadan ve incitmeden gerçekleştirilmesi noktasında azami gayret sarf etmektedirler.³⁶

Yehova'nın Şahitleri'nin bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin muhatapları ve söz konusu hareketle dolaylı yollardan ilişki içerisinde olan bazı bireylerle yaptığımız yüz yüze görüşmelerde - örneğin Gürcistan'ın Marneuli bölgesinde - ister Müslüman isterse Hıristiyan olsun, insanları, inançlarının örtüşmediğini söylemekle birlikte onları toplumsal kurallara saygılı, nazik, konuşmasına ve giyimine dikkat eden, entelektüel bireyler olarak tanımladıklarına şahit olduk. Fakat kendi inançlarını yayma konusundaki ısrarcı tutumları dolayısıyla bazen bölge halkı tarafından "bezdirici" olarak nitelendirildiklerini de hatırlatmak gerekir. Özetle herhangi bir dini kaygısı bulunmayan bireyler tarafından nazik, toplumsal kurallara saygılı olarak tanımlanan Yehova'nın Şahitleri'nin, dindar bireyler tarafından ise bölücü ve halkın inancını zedeleyen misyonerler olarak algılandığı ifade edilebilir.³⁷

Geçmişte hareketin üyeleri ile Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çeşitli gerilimlerin yaşandığı da tespit edilmiştir. Örneğin, Gürcistan'ın Marneuli bölgesinde faaliyet gösteren hareketin üyelerinden biri öldüğünde defnetmek üzere kendilerine ait mezarlık bulunmamasına karşın cenazenin Müslüman ya da Hristiyan mezarlıklarına defnedilmesine de izin verilmemiştir. Bu durum, hareketin mensupları ile bölge halkı arasında ciddi gerilimlere yol açmıştır. Sorunun çözümü olarak Yehova'nın Şahitleri, kendilerine özel bir arazi alarak mezarlık yapmış ve bundan sonra ölen üyelerini bu araziye defnetmeye başlamışlardır.

Bir başka dikkat çekici çatışma, Marneuli'deki ilk toplantı salonunun açıldığı dönemde yaşanmıştır. Bölgede yaşayan muhafazakâr Hristiyan ve Şii Müslüman topluluklar, bu salonu basarak içeride bulunan kitap ve broşürleri yakmış, mobilyalara zarar vererek hareketin mensuplarını bölgeden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu olayların ardından hareketin yerel bir kadın üyesi, kendi evini hareketin hizmetine tahsis etmiştir. Söz konusu ev, günümüzde de Marneuli'deki toplantı salonu olarak kullanılmaya devam etmektedir.³⁸

³⁶"Yehovanın Qoyduğu Əxlaq Dəyərlərinə Bağlı Qalın", JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/az/kitabxana/jw-ibadet-gorushu-ish-defteri/iyun-2017-mwb/gorush-cedveli-26-iyun-2-iyul/yehovanin-qoydugu-exlaq-deyerlerine-bagli-qalin/>. (Erişim Tarihi:25 Nisan 2021).

³⁷Bu yorumlar, Gürcistan'ın Marneuli ve Bolnisi bölgesinde faaliyet yürüten Yehova'nın Şahitleri'nin bazı mensupları ile onların faaliyetlerine maruz kalan ve isimlerinin paylaşılmasını istemeyen bazı vatandaşlar ile yüz yüze bizzat yaptığımız görüşmelerimiz sonucunu yansıtmaktadır.

³⁸Bu bilgi, Marneuli bölgesinde faaliyet yürüten Yehova'nın Şahitleri'nin bazı mensupları ile yüz yüze bizzat yaptığımız görüşmelerden aktarılmıştır.

Yehova'nın Şahitleri'ne yönelik halkın tutumunu yansıtması açısından hareketten ayrılan üyelerin hikayelerinin genellikle hareketten “kurtulmayı” teşvik etmek amacıyla halkla paylaşılmasına da işaret etmek gerekir. Bu bağlamda Gürcistan'da Ortodoks Hristiyanlığı temsil eden bir internet sitesi olan “*Martlmadidebloba*”nın örnek olarak yer verdiği Artem Grigoryan'ın hikayesine atıfta bulunulabilir. Grigoryan, 15 yıl boyunca hareketin aktif bir üyesi olmuş, hatta Rusya'daki ana yönetim merkezinde üst düzey bir görevde bulunmuştur. Ancak bu süreç, hareketin vaat ettiği ruhsal dönüşümün gerçekleşmediğini görmesine ve içindeki etik sorunların varlığını fark etmesine yol açmıştır. Neticede yönetim merkezindeki kaynaklara erişimi, onu Ortodoks teolojisi ve Hristiyan düşüncesine dair derinlemesine akademik çalışmalarla tanıştırmış, bu da onun dini inançlarını daha kapsamlı bir şekilde sorgulamasına ve nihayetinde Ortodoks Hristiyanlığa dönüş yapmasına neden olmuştur.³⁹ Harekette aradığını bulamayan Grigoryan gibi bireylere dair bu tür anlatıların, yerel halkın Yehova'nın Şahitleri'ne mesafeli durmasına belli düzeyde etki ettiği söylenebilir.

4. Gürcistan Devleti ve Yehova'nın Şahitleri Arasındaki İhtilaflar

Yehova'nın Şahitleri'nin kendilerine özgü yasaklarıyla birçok Yeni Dini Hareketten ayrıştığı söylenebilir. Söz konusu yasaklar, bazen bireysel tercihlere dayanırken, bazen daha geniş kapsamlı olabilmekte ve hatta devlet kademelerini ilgilendirir boyutlara ulaşabilmektedir. Kutsal Kitap'a dayanarak kan ve organ naklini reddetmeleri ve son dönemde bunu büyük oranda bireylerin kararına bırakmaları kısmen bireysel tercih içeren yasaklara örnek olarak verilebilir.⁴⁰ Öte yandan, Yehova'nın Şahitleri'nin inançlarını yayarken karşılaştıkları sert tepkiler ve şiddet olaylarını AİHM'ne taşınması, faaliyet gösterdikleri devletlerle aralarında zaman zaman gerilim ve uyuşmazlıkların doğmasına neden olmaktadır.

Yehova'nın Şahitleri'nin aktardığı bilgilere göre, Gürcistan'da yalnızca 2014 yılında harekete yönelik yaklaşık 30 farklı olayda fiziksel şiddet ve sözlü taciz vakasıyla ilgili olarak AİHM'ne başvurular yapılmıştır. Söz konusu saldırılar; polislin geniş katılımlı dini toplantıları zorla dağıtması, ibadet yerlerinin kundaklanması ve bireylere yönelik fiziksel şiddet gibi olayları içermektedir. AİHM, verdiği kararlarda Gürcistan hükümetinin ayrımcı uygulamalarını kınayarak dini özgürlüklerin korunmasına ilişkin uluslararası normların önemine dikkat çekmiştir⁴¹

³⁹ “Artem Grigorianis Sulieri Çiebis Gza – Ratom Miiĝo Martlmadidebloba,, İehovas Motsmeebis“ Sektis Elitis Tsevrma”, *martlmadidebloba.ge*, t.y., <https://martlmadidebloba.ge/sacdurebi32.html>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

⁴⁰ Hakkı Şah Yasdıman, “Yehova'nın Şahitleri”, *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi* (İstanbul: Okur Akademik Yayınları, 2020), 606-610.

⁴¹ “Jehovah's Witnesses Launch Informational Campaign in April”, *JW.ORG*, t.y., <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/republic-human-rights-awareness/>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

Yehova'nın Şahitleri'nin toplantılarının baskına uğrayıp tahrip edilmesine geçmişte Kaspi şehrinde de rastlanmıştır. 2002 yılında düzenlenmesi planlanan bir toplantı, aşırı muhafazakâr Hristiyan lider Basil Mikalavişvili'nin cemaati ve "Jvari"⁴² topluluk üyelerinin yoğun baskıları nedeniyle iptal edilmiştir. Radyotavisupleba Haber Ajansı'nın bildirdiğine göre 15 Ağustos gecesi bir grup saldırgan, Kaspi'de toplantı için hazırlanan alanı ve toplantı sahnesini ateşe vermiş, orada bulunan ekipmanları ve ev eşyalarını yok etmiş, kimliği belirlenemeyen kişilerce Yehova'nın Şahitleri'ne yönelik fiziksel şiddet uygulanmıştır. Bu olayın ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Gürcistan Büyükelçisi Richard Miles, bu konudaki endişelerini dile getirerek, devletin ve yargının bu tür olaylara dikkat etmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁴³ AİHM ise Gürcistan devleti'ni, bazı güvenlik güçlerinin saldırılara karıştığı ve etkin bir şekilde müdahale etmediği gerekçesiyle suçlu bulmuş, bu durumun harekete yönelik şiddete zemin hazırladığını vurgulamıştır. Bu kararın ardından Gürcistan hükümeti, gelecekteki suistimalleri önlemek adına, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü koruma ve insan hakları ihlallerine karşı hesap sorma taahhüdünde bulunmuştur.⁴⁴

Devlet memurları ve polislerin Yehova'nın Şahitleri'nin şikayetlerine kayıtsız kaldığını gösteren başka örnekler de mevcuttur. Tiflis'in Varketili bölgesindeki hareketin ibadet salonuna 2015 yılında ateşli silahlarla yapılan saldırı bir başka örnek olarak hatırlatılabilir. Bu olayın polis karakoluna yalnızca 300 metre mesafede gerçekleşmiş olmasına rağmen, kolluk kuvvetlerinin saldırıya ilgisiz kaldığı ve Yehova'nın Şahitleri'nin şikayetlerine ancak bir gün sonra yanıt verdikleri aktarılmaktadır.⁴⁵

Yehova'nın Şahitleri'ne yönelik saldırılarla ilgili yargı süreçlerinde faillerin aldıkları düşük cezaların da hareketin üyeleri tarafından yetersiz bulunduğu, verilen hafif cezaların saldırganları cesaretlendirdiği ve dini azınlıklar arasında güvensizlik duygusunu artırdığı belirtilmektedir.⁴⁶

Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'da karşılaştığı bir diğer zorluk ise, ibadet salonlarının inşası ile ilgili olarak sıklıkla karşılaşılan engellemelerdir. Örneğin, 2015 yılında İmereti bölgesindeki Terjola köyünde inşa edilmesi planlanan ibadet salonu, halkın

⁴² Gürcistanda'ki Mtskheta yakınlarında bulunan altıncı yüzyılda inşa edilmiş ve toplulukla aynı adı taşıyan manastır üyelerine verilen ad.

⁴³ "Sakartveloşi İehovas Motsmeebis Darbeva Grzeldeba. Basil Mklavişvilis Mrevli İehovas Motsmeebis Kaspis Raionşiç Ebrzvis", www.radiotavisupleba.ge, t.y., <https://www.radiotavisupleba.ge/amp/1522769.html>. (20 Kasım 2024).

⁴⁴ "Yehova'nın Şahitleri Nisan Ayında Bir Bilgilendirme Kampanyası Başlattı", JW.ORG, t.y., <https://www.jw.org/tr/haberler/bolgelere-gore/gurcistan/cumhuriyet-insan-haklari-farkindalik>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024).

⁴⁵ "Sakhelmtsifos Araefekturi Politika İehovas Motsmeta Mimart Dzaladobis Tsakhalsebas İtsvevs", socialjustice.org.ge, t.y., <https://socialjustice.org.ge/ka/products/emc-sakhelmtsifos-araefekturi-politika-iehovas-motsmeta-mimart-dzaladobis-tsakhalsebas-itsvevs>. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024)

⁴⁶ "Sakhelmtsifos Araefekturi Politika İehovas Motsmeta Mimart Dzaladobis Tsakhalsebas İtsvevs".

protestoları ve karşıt tepkileri nedeniyle devlet yetkilileri tarafından durdurulmuştur. Ancak daha sonra Gürcistan mahkemesinin verdiği karar sonucunda, inşaatın yeniden devam etmesine izin verildiği ifade edilmektedir.⁴⁷

Askerlik vazifesinde vicdani ret yaklaşımı benimseyen Yehova'nın Şahitleri açısından Gürcistan devletinin bu doğrultudaki kanuni düzenlemelerinin olumlu karşılandığı söylenebilir. Gürcistan'da askerlik, "Askerlik Görevi ve Askerlik Hizmeti" kanunu ile düzenlenmiştir. Söz konusu kanuna istinaden Gürcistan'ın savunulması ve askerlik görevinin yerine getirilmesi, bu amaca uygun her bir vatandaşın yükümlülüğü olarak nitelendirilmektedir.⁴⁸ Öte yandan, Gürcistan'da vicdani ret hakkı, anayasa ve ilgili yasalar çerçevesinde tanınmaktadır. 101. maddeye göre, her vatandaşın ülkesini savunma yükümlülüğü bulursa da vicdani ret hakkını kullanan bireyler için alternatif hizmet seçeneği sunulmuştur. Gürcistan'da "Askerlik Yükümlülüğü ve Askerlik Hizmeti Kanunu" ve "Alternatif Çalışma Hizmeti Kanunu" uyarınca, askerlik yapmayı reddeden bireyler, devlet tarafından belirlenen sosyal hizmetlerde, çevre koruma ve acil yardım gibi alanlarda çalışabilirler. Bu hizmet, askerliğin yerine geçer ancak askerlik 12 ay iken, söz konusu hizmet 18 aydır ve devlet komisyonu tarafından düzenlenmektedir. Ancak, alternatif hizmeti reddetmek suç sayılır ve savaş koşullarında bu durum hapis cezasına yol açabilmektedir.⁴⁹

Dünyanın bazı ülkelerinde, örneğin Türkmenistan,⁵⁰ Türkiye,⁵¹ Azerbaycan⁵² ve Güney Kore'de Yehova'nın Şahitleri söz konusu mesele ile ilgili ciddi toplumsal ve hukuki engellerle karşılaşırken, Gürcistan'da yasal olarak alternatif hizmet seçeneğinin kullanılabilmesi ve askerlik yükümlülüğünden muafiyet – ki bu sadece Yehova'nın Şahitleri için değil, bütün vatandaşları kapsayan bir hak olarak sunulmaktadır – Yehova'nın Şahitleri açısından oldukça önem arz etmektedir.

Sonuç

Gürcistan'da Yehova'nın Şahitleri, XX. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Tiflis'te yaşayan Rusça konuşan topluluklar arasında kök salmaya başlamış ve kısa sürede Gürcistan'daki azınlık grupları arasında en çok taraftara sahip dini gruplardan biri haline

⁴⁷Kvaçadze Marina v.dğr., *Diskriminaciis Akrdzalvis Saertaşorisio Standartebis Asakhva Sasamartlo Praktikaşi*(Tbilisi: Gamomçemloba İuristebis Samqaro, 2019).

⁴⁸ *Law of Georgia on Military Duty and Military Service*, t.y.

⁴⁹ Gökçe Serim, "Vicdani Ret ve Halkı Askerlikten Soğutma Suçu", *Ankara Barosu Dergisi*, 2 (2021): 131.

⁵⁰"Türkmenistan Vicdan Özgürlüğü Hakkını Göz Ardı Ediyor", *JW.ORG*, 2018, <https://www.jw.org/tr/haberler/hukuk/bolgelere-gore/turkmenistan/vicdan-ozgurlugu-hakmini-goz-ardi-ediyor/>.(Erişim Tarihi:14 Şubat 2021).

⁵¹"Türkiye Vicdani Ret Konusunda Avrupa Standartlarına Uymayı Reddediyor", *JW.ORG*, 2014, <https://www.jw.org/tr/haberler/hukuk/bolgelere-gore/turkiye/vicdani-retcilerin-haklari-cigneniyor/>.(Erişim Tarihi:14 Şubat 2021).

⁵² İsakhan Suleimanov, *Yehova Şahitleri'nin Azerbaycan'daki Faaliyetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021), 60.

gelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde diğer dini topluluklar gibi, Yehova'nın Şahitleri de ciddi baskılarla karşılaşmış, ancak istikrarlı misyonerlik faaliyetleri sayesinde varlıklarını korumayı başarmış ve günümüzdeki kazanımları elde edebilmişlerdir. Nihayetinde, 2015 yılında Gürcistan devleti tarafından resmi olarak tanınmaları, hareketin ülkedeki etkinliğini artırmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Yehova'nın Şahitleri, devlet tarafından tanınmalarına rağmen, ülkede hakim olan muhafazakâr Hristiyan ve Müslüman topluluklarla sık sık karşı karşıya gelmiştir. Bu çatışmalar zaman zaman ibadet yerlerine yapılan saldırılara, üyelerin darp edilmesine ve hareketin üyelerine yönelik şiddet olaylarına yol açmıştır. Bazı durumlarda, devlet memurlarının bu şiddet olaylarına kayıtsız kaldığı iddia edilmiş, bu da hareket ile devlet arasındaki ilişkilere olumsuz yansımıştır. Bu tür durumlarla karşılaşan Yehova'nın Şahitleri, AİHM'ne başvurarak haklarını aramış ve birçok kez lehlerine karar çıkmasını sağlamışlardır. Bu kararlar zaman zaman Gürcistan hükümetine tazminat yükümlülüğü ile neticelenmiştir.

Resmi olarak tanınmanın ardından Yehova'nın Şahitleri'nin Gürcistan'daki misyonerlik faaliyetlerini daha örgütlü bir şekilde yürütmeye başladıkları, misyonerlik faaliyetlerinde bireylerle özellikle birebir temas kurma yoluna gittikleri ve bazı bölgelerde ekonomik zorluklar yaşayan insanlara iş imkanları ve ücretsiz seyahat fırsatları sunarak onları etkilemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan Gürcistan'daki muhafazakâr dini yapı ve toplumsal direnç, hareketin faaliyetlerini ve başarısını sekteye uğratan en temel unsur olmaya devam etmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki bölgede faaliyet gösteren Yehova'nın Şahitleri özelinde, dini özgürlükler göz önünde bulundurularak hareketin karşılaştığı sorunlara yönelik çok boyutlu önlemler alınmalıdır. Devlet düzeyinde, AİHM kararlarına uyum sağlanmalı ve kolluk güçleri dini topluluklara yönelik saldırılara etkin ve tarafsız bir şekilde müdahale etmelidir. Toplumsal ve eğitim boyutunda ise, farklı dini topluluklar arasında diyalogu ve hoşgörüyü güçlendirecek projelerle kamu bilgilendirme faaliyetlerinin sayısının artırılması gerekmektedir. Ayrıca, akademik araştırmalar ve toplumsal bilinçlendirme çalışmaları, dini çeşitliliğin barışçıl bir şekilde sürdürülmesine önemli katkı sağlayabilir.

Kaynakça | References

- Acar, Hatice. “Yehova Şahitleri ve Türkiyedeki Misyona Faaliyetleri Antalya Örneği”. *Kesit Akademi Dergisi* 5/20 (2019): 281-296.
- “Artem Grigorianis. Sulieri Çiebis Gza – Ratom Miiğö Martlmadidebloba, İehovas Motsmeebis Sektis Elitis Tsevrma”. *martlmadidebloba.ge*. t.y. <https://martlmadidebloba.ge/sacdurebi32.html>. Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024
- Başaran, Barış. “Yehova'nın Şahitleri'nin Cemaat Yapıları ile İbadet Biçimlerinin Sosyolojik Boyutları”. *ODÜSOBİAD* 13/1 (2022): 897-914.
- Başaran, Barış. “Yehova'nın Şahitleri'nin Sosyal Profilleri Ve Üye Kazanma Kalıpları: İstanbul Kurtuluş Cemaat Örneği”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 59 (2023): 45-60.
- Başkan, Argun. “Kafkasya'da Bütünleşme Ve Dağılma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller Ve Lazlar) Ve Svanlar”. *Karadeniz Araştırmaları*. 30 (2011): 15-41.
- “Dünya Çapında Kaç Yehova'nın Şahidi Var?” *JW.ORG*. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2019. <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/sss/kac-yehovanin-sahidi-var/>.
- “Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri Türkiye”. *JW.ORG*. Erişim Tarihi: 26 Ekim 2025. <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/dunya-capinda/TR/>.
- “Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri Gürcistan”. *JW.ORG*. t.y. Erişim Tarihi: 26 Ekim 2025. Dünya Çapındaki Yehova'nın Şahitleri Gürcistan.
- Chryssides, George D. *Jehovah's Witnesses: Continuity and Change*. Routledge: Routledge University Press, 2016.
- Darchashvili, Manana. “The Issue of Cultural Diversity and Tolerance in Modern Georgian Politics”. *Journal of Education Culture and Society* 2 (2020): 490-498.
- Əlizadə, Anar. *Azərbaycanda Xristianlıq Keçmişdən Bu Günə*. Bakı: Elm və Təhsil, 2016.
- Fazla, Hüseyin. *Türkiye'nin Bölgesel Güvenliğinde Gürcistan'ın Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Pançikidze, Teimuraz. *Religiuli Proçesebi Sakartveloşi XX da XXI Saukuneta Miçnaze* Tbilisi: Lega, 2003.
- Gözətçi Qülləsi. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2015.
- “European Court of Human Rights Accepts Georgia's Admission About Violating the Rights of Jehovah's Witnesses”. *JW.ORG*. 2015, <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/human-rights-violations-case/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- “First Special Convention Held in Tbilisi, Georgia”. *JW.ORG*. t.y. <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/first-special-convention-held-tbilisi/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024
- “Georgia Overview”. *JW.ORG*. t.y. <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/jehovah-witness-facts/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- “Gözətçi Qülləsi, Müqəddəs Kitab və Traktatlar Cəmiyyəti nədir?” *JW.ORG*. t.y. <https://www.jw.org/az/yehovanin-sahidleri/sual-cavab/g%C3%B6z%C9%99t%C3%A7i->

- [g%C3%BCll%C9%99si-c%C9%99miyy%C9%99ti/](https://www.jw.org/tr/kutuphane/dergiler/w20070801/G%C3%BCrcistanda-Bir-B%C3%B6lge-%C4%B0badeti-ve-%C4%B0ki-Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-Olay/), Erişim Tarihi: 24 Ocak 2021.
- “Gürcistan’da Bir Bölge İbadeti ve İki Olağanüstü Olay”. *JW.ORG.* t.y. <https://www.jw.org/tr/kutuphane/dergiler/w20070801/G%C3%BCrcistanda-Bir-B%C3%B6lge-%C4%B0badeti-ve-%C4%B0ki-Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-Olay/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- İehovas Motsmeebis Filiali Sakartveloşi.* Tbilisi: Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 2018.
- “Jehovah’s Witnesses Around the World Georgia”. *JW.ORG.* t.y. <https://www.jw.org/en/jehovahs-witnesses/worldwide/GE/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- “Jehovah’s Witnesses Launch Informational Campaign in April”. *JW.ORG.* 2015, <https://www.jw.org/en/news/region/georgia/republic-human-rights-awareness/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- Kvaçadze, Marina – Gvinjlia Elena – Jugheli Natia. *Diskriminaciis Akrdzalvis Saertařoris Standartebis Asakhva Sasamartlo Praktikaşi.* Tbilisi: Gamomçemloba İuristebis Saqaro, 2019.
- Karayel, Salih Emre - Albayrak, Ali. “Kaynak Mobilizasyon Kuramı Çerçevesinde Yehova Şahitlerinin Üye Kazanma Yöntemlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Antalya Örneği)”. *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/5 (2021): 1272-1292.
- Law of Georgia on Military Duty and Military Service.* t.y.
- Masihi Hayat vâ İbadati.* Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2021.
- Mindiaşvili, Beka. *Religiuri Mravalferovneba Sakartveloşi.* Tbilisi: Sakartvelo Sakhalkho Damcveltan Arsebuli Tolerantobis Centris Mier, 2021.
- Müqâddas İbadâtimiz.* Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2003.
- Oyanın!* Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2013.
- Öner, Yasin. "Yehova Şahitleri'nin Dijital Ortamdaki Misyonerlik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi". *Journal of Artuklu Academi* 10/2 (2023): 239-252.
- Pançikidze, Teimuraz. *Religuri Proçesebi Sakartveloşi XX da XXI Saukuneta Miçnaze.* Tbilisi: Lega, 2003.
- Serim, Gökce. “Vicdani Ret ve Halkı Askerlikten Soğutma Suçu”. *Ankara Barosu Dergisi.* 2 (2021): 117-170.
- “Sakartveloşi İehovas Motsmeebis Darbeva Grzeldeba. Basil Mklaviřviliis Mrevli İehovas Motsmeebis Kaspis Raionşiç Ebrzvis”. [www.radiotavisupleba.ge.](https://www.radiotavisupleba.ge/amp/1522769.html) t.y. <https://www.radiotavisupleba.ge/amp/1522769.html>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- Suleimanov, İsakhan. *Yehova Şahitleri'nin Azerbaycan'daki Faaliyetleri.* Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2021.
- Şişman, Onur. *Türkiye'de Yehova Şahitleri.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2022.
- Tagaev, Maisalbek. *Kırgızistan'da Yehova Şahitleri.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- “Türkmenistan Vicdan Özgürlüğü Hakkını Göz Ardı Ediyor”. *JW.ORG.* 2018.

- <https://www.jw.org/tr/haberler/hukuk/bolgelere-gore/turkmenistan/vicdan-ozgurlugu-hakmini-goz-ardi-ediyor/>, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2021.
- “Türkiye Vicdani Ret Konusunda Avrupa Standartlarına Uymayı Reddediyor”. JW.ORG. 2014. <https://www.jw.org/tr/haberler/hukuk/bolgelere-gore/turkiye/vicdani-retcilerin-haklari-cigneniyor/>, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2021.
- Vaşakmadze, Zaza. *Religiebi Sakartveloşi*. Tbilisi: State Agency For Religious Issues, 2019.
- Yasdıman, Hakkı Şah. “Yehova'nın Şahitleri”. *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*. 606-610. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020.
- Yearbook of Jehovah's Witnesses 2017*. New York: Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 2017.
- “Yehovanın Qoyduğu Əxlaq Dəyərlərinə Bağlı Qalın”. JW.ORG. t.y. <https://www.jw.org/az/kitabxana/jw-ibadet-gorushu-ish-defteri/iyun-2017-mwb/gorush-cedveli-26-iyun-2-iyul/yehovanin-qoydugu-exlaq-deyerlerine-bagli-qalin/>, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021.
- “Yehova'nın Şahitleri Nisan Ayında Bir Bilgilendirme Kampanyası Başlattı”. JW.ORG. t.y. <https://www.jw.org/tr/haberler/bolgelere-gore/gurcistan/cumhuriyet-insan-haklari-farkindalik>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.
- Dzaladobis Tsakhalsebas İtsvevs”. *socialjustice.org.ge*. t.y. <https://socialjustice.org.ge/ka/products/emc-sakhelmtsifos-araefekturi-politika-iehovas-motsmeta-mimart-dzaladobis-tsakhalsebas-itsvevs>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2024.